

Rig/fattig og dreng/pige i børnenes skole

Træk af delingens historie i skolen

Af Lejf Degnbol

Indledning

Deling eller adskillelse kalder vi i nogle sammenhænge apartheid. Hvorfor har vi private skoler uden andet reelt formål, end at forældrene ved at lade deres børn gå i dem undgår, at de kommer til at gå sammen med børn, som forældrene anser for ringere? Hvorfor deler vi eleverne i visse fag i stedet for at lære dem at samarbejde til fælles bedste? Og hvorfor fungerer drenge og piger stadig forholdsvis dårligt sammen i skolen? Der er naturligvis mange grunde. Der er årsager i vor forståelse, i vort sindelag og i vor vilje. En stor del kommer af historien – de nedarvede vaner og forestillinger.

En klargøring af den historiske baggrund vil derfor være væsentlig. En kort artikel kan naturligvis kun yde et mindre bidrag. Det kan kun blive udvalgte træk af denne historie. Som lærer har jeg ikke en kølig distance til problemerne. Dette vil påvirke udvalg og vurdering, men det kommer forhåbentlig ikke til at påvirke den historisk redelige fremstilling.

Købstadskolen 1539-1814

I Kirkeordinansen 1537/39 bestemtes det, at »Wdi huer Kiøbsted skal wære alleniste een Schole, Oc alle hin andre Puge Scholer, som her och der holdis, skulle affligges«. ¹ Denne bestemmelse blev ikke ført ud i livet i alle byer – skolebilledet var som altid i Danmark rigt facetteret – men den anses dog for at have dannet grundlag for en enhedsskole i byerne indtil 1739. Ved enhedsskole har man som oftest i skolehistorien forstået en offentlig skole, som omfattede alle børn, såvel riges som fattiges, og som gav adgang til fortsat uddannelse.

Bestemmelsen om enhedsskolen var ikke klar, når den sammenholdes med skoleafsnittets sidste bestemmelse: »Schriffuere Scholer, som mand dennom kalder, for drenge og piger, Oc andre de der icke duer til at lære latine, maa øffuerigheden forsørge, Dog skulle forstanderne til samme Scholer see til med at sand Gudfryctighed maa samme børn saa effter haanden indgydes oc indgrundes aff Børnelerdommen.« ²

Hensigten med latinskolerne var ikke alene at skaffe embedsmænd til kirke og stat. Skolernes forberedelsesklasser var også almueskoler, og der lærtes hovedsagelig eller udelukkende ABC og kristendom. Der blev med kirkeordinansen og de senere fattigforordninger pålagt latinskolen en omfattende social forpligtelse. Skolehistorikeren L. K. Jensen siger i det første af sine tre bind om skolevæsenet i Horsens (1936), at den omstændighed, at så mange fattigfolks børn fik adgang, betød et betydeligt skår i latinskolens anseelse: »Den

bedrestillede Del af Befolkningen var den Gang, maaske i endnu højere grad end i vore Dage, betaget af Uvilje mod at lade deres Børn tage Sæde paa Skolebænkene Side om Side med Børn fra fattige Hjem.« Samtidig krævede øvrigheden nu, at forældrene skulle sørge for, at de store flokke af forsømte og vanartede børn, der tiggede og terroriserede i gaderne, skulle i skole eller lære et håndværk. Latinskolens rektor skulle sørge for, at dette virkelig skete.³ Latinskolernes forberedelsesklasser må have fået mange samspilsramte børn.

Selv om der i fattigforordningerne blot tales om børn, ved man, at der i forbindelse med latinskolerne mest har været tale om drenge, men der var i hvert fald også nogle gange piger i forberedelsesklasserne.⁴

Hvilken plads i skolebilledet de omtalte skriveskoler for drenge og piger har været til- tænkt, er ofte forekommet skolehistorikerne usikkert. Det var formentlig sådan, at de pogeskoler, der skulle nedlægges, var de læseskoler, der konkurrerede med latinskolernes forberedelsesklasser, og hvorfra der ingen vej var til den lærde undervisning. Derimod kunne eller skulle øvrighederne i byerne sørge for skrive- og regneskoler, hvor børn af det velhavende borgerskab efter tysk forbillede undervistes i fag, som hørte til praktisk handels- uddannelse. Det var en art kommunale realskoler. Det var i modsætning til de latinske skoler tyske og danske skoler. De skulle altså stadig være i byerne.⁵ Latinskolens forberedelsesklasser kom nogle steder til at virke som forberedelsesklasser for både latinskolen og en dansk skole.⁶

Latinskolerne magtede ikke opgaven både at være skole for de fattige og at give lærd undervisning. »... fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede viste der sig fra Latinskolernes Side en skarpere og skarpere Tendens til at lade de fattige sejle deres egen Sø«, siger L. K. Jensen.⁷ I 1739 nedlagdes latinskolerne i et stort flertal af de danske købstæder. De øvrige latinskoler havde ikke længere pligt til at tage sig af de fattige børns undervisning. Bortset fra de tilbageværende latinskoler og bestemmelser i fattigforordningerne hvilede købstæder- nes skolevæsen herefter stort set på privat indsats.

Det gik vel mange steder som i Horsens. L. K. Jensen skriver, at efterhånden fik flere og flere tilladelse til at holde skole. Fattige børn blev af magistraten fordelt mellem dem, og der blev betalt af fattigkassen. Dette gav anledning til, at velstående folk holdt sig for gode til at sætte deres børn i de pågældende skoler. Adskillige borgere lod derfor deres børn undervise hjemme eller holdt sammen en »huslærer«. Det sidste var ulovligt skolehold, men det var den måde, man kunne undgå, at børnene kom til at gå sammen med fattige børn.⁸ Alle skolerne var private, men de offentligt godkendte blev altså simple, fordi også børn af fattige forældre gik der.

Ludvig Holberg konstaterer i et skrift fra 1729, at det københavnske borgerskab har dyre vaner sammenlignet med det tilsvarende lag i Paris. I København holdtes bl.a. »gemeenligen skolemester udi huset, saasom det lader ilde at sætte fornemme borgerbørn udi publike skoeler«.⁹ Holbergs ironi ramte altså også dette forhold, men der har vel ikke været mange andre i samtiden, der så noget galt i opgivelsen af enhedsskolen.

Bortset fra latinskolerne, som altid først og fremmest har været for drenge, har skolen altid her i landet været for begge kønnene. Før omkring år 1700 havde man ikke tænkt på at adskille drenge og piger. Sognepræsten ved Helliggejst Kirke i København, Morten Reenberg, henstillede i 1710 til magistraten at lade opsætte et skillerum i Helliggejst Skole, »saa at Pigerne i deres Lære og Optugtelse kunne være adskilte fra Drengene«. Dette var ikke

sket i 1715, men senere opsattes et gitterværk mellem drenge- og pigesiden. Nikolaj Skole indrettede i 1712 »tvende separate Skoler« – dvs. to klasseværelser – for drenge og piger. I Frue Kirkeskoles fundats bestemtes det, at de huse, hvori drenge og piger undervistes, ikke måtte »røre paa hverandre«. ¹⁰

Når Frederik 4.s forordning fra 1716 om danske skoler i København hver første søndag efter påske blev oplæst fra prædikestolene i hovedstaden, kunne man høre: »Det maa ingenlunde være tilladt, at Drenge- og Pigebørnene sidde iblandt hverandre eller på Bænke sammen i Skolerne. Men er der ej Lejlighed, at de kunne sidde i adskilte Kammere, bør i det mindste Drengene sidde paa den ene og Pigerne for sig selv paa den anden Side af Skolen.« ¹¹

Landsbyskolen

Enhedsskolen i byerne fra 1539 til 1739 blev en fattigskole. Borgerskabet svigtede den, og det endte selv i et lovgivningsmæssigt tomrum, hvad angår undervisningen af dets børn. På landet var der ikke noget borgerskab. Selv om der nok var klasseforskelle, lod det sig gøre at se bort fra dem. Frederik 4.s forordning om rytterskolerne fra 1721 ledsagedes af en instruktion for skolemestrene. Heri hed det, at han skulle holde skole for »ald Ungdommen Drenge og Piger i de Byer, som ere den hannem anbetroede Skole underlagde, og bør hand antage sig ej allene Boemands, Huusmænds og Inderstes Børn, men endog deres Tiunde naar de sligt af hannem begierer.« Skulle der findes nogle Fattige forladte Fader og Moderløse Børn, som ingen Tilhold have, men lever af Almisser, bør hand og antage sig dennem, og ikke mindre besørge deres end andres Underviisning.« »Hand haver med lige Flid og Omhu at antage sig alle Børnene, saavel den allerfattigste Inderstes som den Boemands, der kan have noget til Beste, thi hand bør ikke reflectere paa Forældrenes Tilstand og Formue, men hans eneste Øiemærke skal være at faa de hannem anbetroede Børn, den ene saavelsom den anden, forsvarligen underviiste.« ¹²

Sociale skel skulle der ikke være i landsbyskolen. Kønsforskellen kunne der ikke sådan ses bort fra: »... men siden saavel Piger som Drenge møde i Skolen, saa bør hand see derhen, at Drengene sidder ved et eller flere Borde for dem selv, og Pigerne for dem selv, saasom de ingenlunde maa sidde iblandt hverandre«. ¹³

I 1739 forsøgte det med forordningen om skolerne på landet at skabe et lovgrundlag for skolevæsenet, der ikke bare omfattede kongens egne godser. I indledningen til forordningen tales der om, at ungdommen »helst af den gemeene Almue« hidtil ikke har haft lejlighed nok til skoleundervisning; »endog de fattigste Børn« skulle nu have tilstrækkelig undervisning. ¹⁴ I instruktionen for lærerne af samme dato som forordningen gentoges i forkortet form ordene fra 1721 om ikke at gøre forskel efter forældrenes sociale stilling (§ 4).

Denne bestemmelse var velbegrundet, idet der var tre klasser med hensyn til forældrebetaling for undervisningen. Efter forordningen skulle de fattige intet betale for deres børns skolegang. Andre skulle betale ved indskrivningen, og formuende folk skulle tillige betale løbende. Hvis forældrene ønskede, at børnene skulle lære at skrive og regne, skulle de betale særskilt for det (§ 23). Pigebørn kunne undervises hjemme, såfremt præsten og provsten fandt en gammel underofficer eller soldat eller skikkelig kone tjenlig til opgaven at undervise dem. Men præsten skulle formane folk, »at de skikke deres Børn til Skole, og ei

lade dem uden skiellig Aarsag hjemme undervise«. Hvis formuende folk på landet holdt skolemester i deres hus skulle de bidrage til skolekassen med et beløb (§ 38). Så helt uden sociale skel var landsbyskolen ikke.

Hjemmeundervisning kunne åbenbart være tilstrækkelig for piger, men ikke for drenge, når det gjaldt det plan, der kunne magtes af almuen. Men bortset herfra skulle der altså heller ikke være forskel på kønnene. At lære kristendom og at lære at læse, skrive og regne var lige så vel for piger som for drenge. Men selv om kønnene skulle være ligestillede som kristne mennesker, var kønsforskellen en alvorlig sag i pietismens tid: »Og skal Drengene sidde ved Borde for dem selv, og Pigerne for dem selv, adskilte ved et Skillerum eller Tralværk, saasom de ingenlunde maae sidde iblant hverandre«, siger instruktionen (§ 9). Hvor mange steder, man på landet har fundet det praktisk muligt eller overhovedet rimeligt at opsætte et sådant gitter, er dog uvist. Når instruktionen for skolemestrene den første søndag efter hellig tre konger oplæstes fra prædikestolene, blev folk på landet mindet om autoriteternes syn på kønnene.

I anordningen om almueskolevæsenet på landet af 1814 fastslås i § 13 ret til at sørge for tilstrækkelig undervisning på anden måde, end ved at børnene gik i almueskolen. Denne bestemmelse detaljeredes ved en lov af 2. maj 1855. I anordningens instruktion for lærerne siges i § 10: »Han bør, med lige Omsorg og uden Forskiel, antage sig alle Børns Underviisning og Dannelse.«¹⁵ Nu burde det måske være en selvfølge, da gratisprincippet var indført.

I instruktionen bestemmes tillige, at børnene skal sidde i skolen efter deres »Characterer for Fliid og Fremgang saavel som og for sædelig Opførsel, hvorved tillige iagttages, at Drengene og Pigerne sættes paa særskilte Bænker, saa at ikke begge Kiøn sidde imellem hinanden« (§ 18). Bestemmelsen er aldrig formelt ophævet.

Med ændringen af folkeskoleloven i 1958 ophævedes forskellen på landsbyskolen og købstadskolen, hvad angår børnenes undervisning.

Købstadskolen 1814-1900

De vigtigste anordninger fra 1814 var anordninger om almue-skolevæsenet. Kun reglementet for Københavns skolevæsen var for »Almue- og Borgerskolevæsenet«. Selv om anordningen for købstæderne indeholder bestemmelser om realklasser og realskoler¹⁶ ansås borger-skolevæsenet for et almueskolevæsen, og der skelnedes blot mellem de almindelige borger-skoler (§ 14-61) og de borgerlige realskoler (§ 69-88). En senere skelnen mellem almueskoler og borgerskoler er altså en tilsnigelse i forhold til anordningerne.

De borgerlige realskoler var kun for drenge. Deres »Øiemed skal være: at de Børn, der vel ingen lærd Dannelse behøver, men dog bestemmes til en sådan Virkekreds, som fordrer særegne Kundskaber, kunne deri vorde oplærte« (§ 2). Sådanne realskoler blev ingen steder oprettet.

I København skulle skolerne være tre-klassede, og tredje klasse var frivillig. Om de to første klasser hedder det i reglementet: »Begge Kjøen kunne undervises sammen i disse Klasser, hvis Omstændighederne forbyder at adskille dem; men i 3die Hovedklasse maa denne Forening ophøre. Den adskilles derfor i 2de Afdelinger: »Herefter gives anvisninger vedrørende undervisningen i drengeskoler og pigeskoler. Det ser af formuleringen ud, som

man tænkte sig noget oprindeligt adskilt, der på grund af uheldige omstændigheder var blevet forenet. Det var ikke en oprindelig enhed, som man ønskede adskilt.

Da Sjællands biskop, J. P. Mynster, i 1839 visiterede Slagelse Skole, bemærkede han i protokollen, at han med glæde fandt skolen »saa vel organiseret, som det kan ske, saalænge Fattigskolen ikke er adskilt fra Borgerskolen«. ¹⁷ I sin egen visitatsdagbog noterede han, at »foreningen« af de to skoler, »bevirker, at kun faa af de anseelige Borgeres Børn benytte Skolen, men hellere behielp sig med nogle mædelige Institutter.« Der var »en Realclasse, som dog kun tæller 2 elever, og kun udmærker sig med lidt maadeligt Tydsk og Geometrie«. ¹⁸ Planer for en sådan adskillelse var da allerede udarbejdet, og året efter flyttede skolens friskoleafdeling til en anden adresse. Betalingsafdelingen eller »Borgerskolen« deltes i en drenge- og en pigeafdeling. I 1856 indviedes en ny bygning, der var fælles for borgerskole- og friskoleafdelingen. Nu blev drenge og piger også adskilt i friskoleafdelingen. Af tegningerne ser det ud, som arkitekten klart har forstået opgaven. ¹⁹ Bygningen blev tilsyneladende indrettet efter den dobbelte deling. Et vandret og et lodret snit gennem en toetagers bygning løste på en enkel måde problemet, at der findes fire slags mennesker. I hvert fald havde de fire afdelinger i 1878 indgang til bygningen fra hver sit verdenshjørne: borgerskolens drenge fra øst, borgerskolens piger fra nord, friskolens piger fra vest og friskolens drenge fra syd. Legepladsen, der i 1856 var delt ved et plankeværk i to dele for henholdsvis borgerskolen og friskolen, var nu fælles, men sådan at kønnene havde frikvarter på forskellig tid. ²⁰

Adskillelsen mellem de mere velstående og de fattigere forældres børn var i god overensstemmelse med en kongelig resolution fra 1838, hvori kong Frederik 6. erklærede, at »Vi ville med særdeles Velbehag ansee det, naar der i Købstæderne gøres Udveie til ved Siden af de almindelige Borgerskoler, hvori der fremdeles, som hidtil, bør være Adgang for alle Indvaanere til uden Betaling at faae deres Børn underviste i de for Alle fornødne Kundskaber og Færdigheder, i Overensstemmelse med hvad der for disse Skoler er befaleet, at indrette højere Borgerskoler, i hvilke en mere udvidet Underviisning gives for Børn af begge Kjøen, imod at de derfor erlægge saadanne Skolepenge, at derved den forøgede Udgift dækkes, ...«. ²¹ Ordet skole betød i datidens sprog ofte en skoleafdeling, hvori børnene kunne få hele deres undervisning eller blot en del deraf.

Kancelliet begrundede kort resolutionen i cirkulæret, hvori denne meddeltes. Den indstilling fra stænderforsamlingen i Roskilde, der havde været anledning, citeres: »At det maatte behage Hans Majestæt Kongen igjennem Kancelliet at lade indhente vedkommende Autoriteters Betænkning om, hvorledes Borgerskolernes Afsondring fra Almue- eller Fattigskolerne i Købstæderne muligst kunne befordres.« Det var altså ikke noget, kongen havde fundet på. Det var de nye repræsentanter for folket, der følte et behov. Stænderforsamlingen i Viborg havde også beskæftiget sig med spørgsmålet.

I »Collegial-Tidende« begrundedes sagen udførligere. De realskoler, der efter § 2 i købstadskoleanordningen under visse betingelser skulle oprettes i købstæderne, havde ikke ladet sig iværksætte. De realklasser, der efter samme anordnings § 3 kunne oprettes, var det højeste, der var fremkommet. Men de kunne ikke tilfredsstille behovet for en udvidet undervisning. Hvor de havde været oprettet, havde de haft liden søgning og fremgang. Efter kancelliets og stændernes opfattelse skyldtes det, at der kun blev givet en særlig undervis-

ning i visse fag, så børnene i øvrigt måtte »gennemgaae den simple Borgerskole, i hvilken Underviisningen især er beregnet paa den øvrige Børnemasses Tarv, og hvor de maae følges med denne, altsaa og, foruden de Betæneligheder, Forældrene i øvrigt maaske kunne have herimod, være en langsommere Fremgang underkastede, end hvor Skolen i det Hele var mere svarende til hine Børns Tarv.«²²

At få udskilt de børn, der kunne gå hurtigere frem, fra de langsommere var tilsyneladende ikke vanskeligt: »Skolepenges Erlæggelse eller Underviisning uden al særskilt Betaling afgiver og den meest passende Grændse mellem de Børn, der skulle optages i de forskjellige Skoler.«²³

Også efter anordningen af 1814 skulle der betales skolepenge for undervisningen i real-skolerne. Men for optagelse skulle man være en dreng, være fyldt 9 år og opfylde visse kundskabskrav (§ 2 og 69). Måske var det væsentligt, at man efter 1838 ikke var bundet af anordningens fagrække. Nu skete der i hvert fald noget. I mange byer deltes børnene i »borgerskoler« og »friskoler«, efter om forældrene havde evne til at betale skolepenge eller ikke.

Der er ingen tvivl om, at det herefter lød knap så ilde at sætte sine børn i en offentlig byskole. Men for børnene betød det fortsat adskillelse. Hans Kyrre fortæller, at da en taler i Det Pædagogiske Selskab i 1881 havde fremhævet den svejtsiske skole som et mønster, bemærkede en mødedeltager, at sådan et land, hvor borgmesterens og proletarens barn sad på skolebænk sammen, kunne vi intet lære af.²⁴ Men deling efter skolepenges erlæggelse eller gratis undervisning sikrede ikke lige hurtig fremgang for alle eleverne i en klasse. Sidst i århundredet var oversidderiet i byernes skoler blevet et stort problem.

Forslag om A- og B-klasser

Af en artikel i »Vor Ungdom« 1902 fremgår det, at i 1894 nåede kun 59 % af børnene i København igennem de 6 normalklasser, skønt man kunne nå det med én eller to oversidninger, i 1900 var det steget til 64,7 %. Efter forfatterens mening burde det hæves til mindst 80 %. I den skole med det bedste resultat år 1900 – »Det er selvfølgelig en Betalingsskole« – nåede 88,8 % 6. klasse. En anden betalingsskole nåede kun at få 60,5 % igennem. En friskole nåede at få 80,5 %, en anden kun 46,7 % op i 6. klasse. I 1894 gik der 1131 8-årige, 150 9-årige, 20 10-årige og 3 11-årige i 1. klasse. I 1900 var der 1031 8-årige, 94 9-årige og 9 10-årige.²⁵

Det var store problemer. Der fandtes i forvejen »særklasser«, og de i 1897 oprettede »værneklasser« for oversiddere løste ikke problemerne. Mange mente, at det var delingskriteriet, der var forkert. »Nej, ikke en Deling efter Skolepenge, men derimod en Søndring efter Evner bør være Maalet.«²⁶

Københavns Kommune nedsatte en kommission af lærere og skoleledere, der skulle stille forslag om klassedeling, fag, timefordeling og læseplan. Den foreslog i sin betænkning en deling af børnene efter 3. skoleår i A-klasser for 2/3 af børnene og B-klasser for resten. Forslaget medførte en livlig og spændende diskussion, bl.a. ved tre møder i februar 1904 i Det Pædagogiske Selskab. Nogle ønskede en stærkere deling. Kommunalærer Sophus Halle ønskede A-klasser med elitekorpsen, B-klasser med den jævne middelmådighed og C-klasser med de svage i ånden.²⁷ Skoleinspektør P. Lauridsen advarede stærkt. Han mente, kommis-

sionen tog fejl af skolens mål. For den var det en række pensa. Der påhænges eleverne kundskaber, uden at de får udviklet evne til at bruge dem. Pædagogerne er nu til dags besat af en fiks idé om kundskab som det ene fornødne. Han ønskede en udviklingsskole. Han havde selv været et decideret B-barn, indtil han faldt over »Onkel Peters Rejser i de fem Verdensdele«. Dr. C. N. Starcke gav ham ret: »Folkeskolens Maal er ikke Kundskab, men Udvikling.«²⁸

En ihærdig modstander var viceskoleinspektør H. Chr. Johannessen. Han betegnede forslaget som inhumant, uretfærdigt og udemokratisk. Det var en bærende tanke, at i hvert fald skulle de fattige skilles ud.²⁹ Johannessen havde, længe før forslaget om den nye deling af de københavnske børn fremkom, arbejdet imod sådanne tanker. I en artikel fra år 1900 nævner han de forsøg, der har været i kommunen helt fra 1845 med udskillelse af »Klassernes tarveligste Børn«. Ingen af dem havde været vellykkede. Forudsætningen om elevernes ensartethed slog ikke til. Nogle lærere havde ønsket en udskillelse af svagt begavede elever efter 2. skoleår. Johannessen siger, at en sådan ordning har som udgangspunkt, at alle børns udvikling foregår efter »kendte, konstante, ensartede fremadskridende regler«. Trods det sproglige er tanken ganske klar.

Han fortæller, at i Mannheim foretog man for tiden en sådan udskillelse. Det var også »Mannheimersystemet«, man henviste til i forbindelse med forslaget i 1904. Johannessen mener, at med en sådan »Udsondring« er det klart, at læreren kan sætte fart på undervisningen af de flinke. Men han mener, farten kan blive for stor. Der er betydelig fare for en forceret kundskabsmeddelelse på modenhedens bekostning. I stedet skal man lade de flinke hjælpe de træge.³⁰

I 1913 foreslog Johannessen i en lang artikel i »Københavns Kommuneskole« både hjælpeklasserne og mellemskolen nedlagt. Han siger her, at selv om borgerrepræsentationen i sin tid forkastede skoledirektionens forslag om B-klasser, fik denne dem indført alligevel under navn af hjælpeklasser og med en læseplan, der i stor udstrækning faldt sammen med den foreslåede for B-klasserne. Eleverne i disse er langt dårligere stillet, end de ville være i normalklasserne.³¹ Mange pædagogiske, sociale og økonomiske grunde taler imod mellemskolen. Det havde også for de børn, der udskilles til denne, været langt bedre at blive i klassen. Man skulle i stedet for at udskille lade alle børn blive i klassen og sætte den tarveligste ved siden af den bedste, den næstdårligste hos den næstbedste osv. Det har Johannessen og sikkert mange andre praktiseret i mange år.³²

Diskussionen skal bl.a. forstås på baggrund af, at klasseundervisningen i de år trængte stærkt frem. De fleste mente, at den forudsatte ensartethed hos eleverne, og mange mente, at man måtte dele så meget, som det var nødvendigt for at opnå tilstrækkelig ensartethed. Metoden var et dogme. Det var ikke metoden, der skulle rette sig efter omstændighederne, men omstændighederne, der skulle tilpasses metoden. Kommuelærer J. C. Jensen, Frederiksberg, nævner i en artikel år 1900 den mulighed »at afvige noget fra Princippet Klasseundervisning«, men mener, det ville være højst uheldigt. Hensigten med klasseundervisningen var, at lærerens ydeevne i hele timen skulle komme hvert enkelt barn til gode. »Deler han nu for enkelte Fags Vedkommende sin Klasse i blot 2 Dele, vil hans Ydeevne altså kun i Halvdelen af Tiden komme hver Afdeling til gode, og Klassens fremgang maatte følgelig abstrakt set, ske i Forhold hertil. Derfor vil også ved denne Fremgangsmaade de flinke Elever tabe, hvad de andre maatte vinde, i alt Fald til Dels.« Én af J. C. Jensens forudsæt-

ninger var, at læreren ikke måtte forurette de jævnt- og stærktbegavede ved at henvende sig til klassen, så de svagtbegavede kunne følge med.³³ Med den logik var de sidstnævnte faktisk udstødt på forhånd. En diskussionsdeltager mente, at tilstrækkelig ensartethed i udelte klasser kun kunne nås »ved en aandelig Dressur og Tortur, der vist nærmest maa kunne sammenlignes med at klippe Hæk«.³⁴ Det var netop de mange sideløbende klippede hække, H. Chr. Johannessen ikke brød sig om. Han troede heller ikke på, at de ville trives og blive smukke.

I England har »streaming« fra 7-års alderen været brugt af mange »primary schools«.³⁵ I en artikel fra 1901 foreslås det, at man streamer børnene i danske byskoler efter 2. klasse ved at udtage »de flinkeste til Dannelse af een 3. kl., dernæst de mindre flinke til Dannelse af en anden 3. kl. o.s.v.«. I Fredericia havde man i over 25 år dannet klasser på denne måde straks ved optagelsen i skolen, og lærerne var meget tilfredse hermed.³⁵ Man tør godt gætte på, hvordan man bar sig ad med det. En undersøgelse af, hvordan skoleledere i det stille dannede 1.-klasser i 1950'erne, ville muligvis afsløre, at mange mente, at lige børn leger bedst. Jeg har i hvert fald kendskab til en skole, hvor det blev påstået, at 1.-klasserne blev sammensat efter forældrenes sociale stilling.

Johannessen praktiserede Comenius' tanke, at det gavner både undervisningens grundighed og hurtighed, når eleverne får mulighed for at videregive deres viden til andre. Victor Kuhr citerer i sin disputats Comenius, der fremhæver det gavnlige i, at »de langsomme blandes sammen med de hurtige, de sløvsindede med de skarpsindige, de halsstarige med de bøjelige«.³⁷

Herman Trier citerer i »Vor Ungdom« 1879 Comenius: »Vil man have en almindelig Undervisning i alt menneskeligt og for alle Mennesker, saa maa de gaa en og samme Vej for at vække og opmuntre hverandre. Skal alle dannes til alle Dyder, lære Beskedenhed, Endrægtighed, Samvittighedsfuldhed at kjende, saa maa man ikke skille Menneskene fra hverandre efter Stænder og Klasser. Ved det sjette Aar lader det sig endnu ikke for noget Barns Vedkommende sige, hvortil det føler sig bestemt; Tilbøjelighederne træder først senere frem. Heller ikke er det de rigeres og fornemmeres Børn alene, der er kaldet til højere Dannelse og Stilling. Vinden blæser, hvor hen den vil. For Gud gjælder ingen Personsanseelse; for Skolen gjælder samme Lov.«³⁸

H. Chr. Johannessen siger i ovennævnte artikel fra 1913, at det socialt set er forkert at udsondre de bedste børn. De kommer fra de bedst stillede hjem. Der optages i mellemskolen forholdsvis 5 gange så mange fra betalingsskolen som fra friskolen. »Vi skal ikke inden for selve Folkeskolen danne Skel; det vil altid blive til skade for de laveststillede. Børn med forskellige Anlæg og forskellige Kaar bør opdrages sammen inden for Skolens Mure.«³⁹

Den respekt, Comenius havde i 1600-tallet for, hvad menneskebørnene følte sig bestemt til, havde man ikke i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Gang på gang går man som anordningen fra 1814 ud fra, at børnene af forældrene bestemmes til den eller den »virkekreds« (s. 54).

Enhedsskolen

Med Johan Amos Comenius (1592-1670) er vi dybt inde i det problem, der ellers optog den pædagogiske debat omkring århundredskiftet. Vagn Skovgaard-Petersen har i sin diputats

undersøgt drøftelserne med henblik på den virkning, alment skoleloven fik for den højere skole. Han har også redegjort for den samlede skolemæssige baggrund for enhedsskolelovens gennemførelse.⁴⁰ Her skal derfor blot nævnes, at der i slutningen af 1800-tallet – naturligvis i sammenhæng med samfundsudviklingen – var sket kraftige forskydninger i byernes skolebillede. Der var en stærk bevægelse fra betalingsskolen til friskolen og fra den private skole til den offentlige skole især i København. Denne bevægelse fortsatte ind i det ny århundrede, så betalingsskolen ophævedes i København i 1915, og staten og hovedstads-kommunerne i 1918 overtog de fleste af de private gymnasier og et stort antal realskoler. Tilsvarende gik det året efter med de private skoler i provinsbyerne.

Den vision, rektor for den kommunale latin- og realskole i Kolding, Georg Bruun, beskrev i en artikel i »Vor Ungdom« 1901 af et offentligt sammenhængende skolesystem, var nu virkelighed for byskolens vedkommende. Georg Bruun hævdede i denne artikel meget stærkt betydningen af en fælles skole. Byskolens splittelse havde været skyld i megen politisk splittelse. Landsbyskolens enhed havde været forudsætning for den betydningsfulde udvikling i landbruget de sidste 20 år.

Men Georg Bruun havde ønsket overgangen til den højere skole ved 14-års alderen og ikke ved »den tilfældige Aldersgrænse ved 12 Aars Alderen, som Skoleloven af 1871 havde skabt«. Han kritiserer et gammelt forslag om enhedsskolen. Det var stillet af rektor C. Berg, Frederiksborg lærde Skole, i 1875. Det måtte falde, fordi det ville udskille børnene ved 12-års alderen og ikke ved den alder, hvor folkeskolen sluttede. For Berg var latinskolen nr. 1 og folkeskolen nr. 2. Folkeskolen måtte lempe sig efter lærerskolen. Det var en grundfejl.⁴¹

H. Chr. Johannessen advarede året efter i to artikler i »Vor Ungdom« mod »gaffeldelingen«. Real- og latinskoledannelsen skulle bygges oven på folkeskoledannelsen.⁴² Derfor også forslaget i 1913 om nedlæggelse af den kommunale mellemskole.

Professor K. Kroman havde i en bog fra 1886 også foreslået 14-års alderen som afslutning på alment skolens første afdeling, som han lod være 8-årig.⁴³ Kroman kritiserer stærkt 1871-loven for at have indført gaffelen i den højere skole, og han frygter, at denne i fremtidsskolen vil udvikle sig til »et almindeligt Aalejrn af bredeste Form med en hel snes Tænder«. Undervisningsminister Julius Bomholts såkaldte midterlinjeforslag fra 1954 delte faktisk folkeskolen i fire fra 6. klasse.⁴⁵

Den virkning, som 1903-loven fik for folkeskolen var nok forudset af H. Chr. Johannessen, men den var det næppe af lovens fædre. I latinskolens 1. klasser gik i 1890'erne gennemsnitligt ca. 900 drenge hvert år, hvilket var mellem 2 og 3 % af en årgang drenge.⁴⁶ Der ringede nok ingen alarmklokker hos mange andre end H. Chr. Johannessen i anledning af, at de skulle udskilles af folkeskolens klasser i 11-12 års alderen. De fleste gik tilmed i forvejen i private forberedelsesskoler. Dog måtte man naturligvis tænke sig, at en del flere end de elever, der skulle i gymnasiet, ville gå i mellemskolen. I København kom omkring 1955 44 % af børnene i mellemskolen, på Frederiksberg 57 %, i Gentofte 73 %. I fem eksemplis valgte købstæder var det 40-60 %.⁴⁷

Da den store skolekommission blev nedsat i 1919, havde der været kraftig kritik af mellemskolens indvirkning på folkeskolen. Ved et møde i kommissionen sagde Georg Bruun, at man havde angrebet mellemskolen for at være et sugerør, der drager de bedste elever bort fra folkeskolen, så at et åndeligt fattigpræg præger de tilbageblivende klasser.⁴⁸

Skoleloven af 1937 løste ikke problemerne. Man var tilbage, hvor man kom fra. Om det

var betalingsskoler og friskoler eller eksamensmellemsskoler og eksamensfri mellemsskoler gjorde ingen forskel. 1958-loven gav mulighed for en enhedsskole i den fulde betydning af ordet som udelt skole. Denne nåede næsten at blive gennemført for den undervisningspligtige alder, før udvidelsen af undervisningspligten i 1972. 1975-loven indførte en mild deling, men dog en ufrivillig deling, som man mange steder ikke er kommet væk fra. Det er et spørgsmål, om det er bedre at komme på det lave niveau, fordi man er dum, end som i forrige århundrede fordi ens forældre ikke har råd til det højere.

»Fællesundervisning«

Vagn Skovgaard-Petersen har også redegjort for åbningen af de lærde skoler for piger.⁴⁹ Til hans omtale af Hanna Adlers fællesskole skal jeg føje et enkelt træk vedrørende stifterens baggrund. Hanna Adler forberedte sig grundigt, før hun oprettede sin skole. Bl.a. foretog hun en rejse til U.S.A. Rejsen bød hende store vanskeligheder, fordi der udbrød kolera på skibet. Men det rystede hende ikke. Det gjorde derimod raceproblemerne i U.S.A. Mødet hermed blev en sjælelig jordrystelse for hende, fremgår det af hendes breve hjem. Hun behøvede ikke mere at ønske sig en ulykkelig forelskelse for at få følelserne i kog. Hun gik omkring i stadig sydende tilstand. »Hvis ikke skolen hjemme var nødvendig, blev jeg her og blev negeragitator. Den sag tager næsten vejret fra en.«⁵⁰ Fællesskolen hjemme var nødvendig. Der gjaldt apartheiden drenge og piger, i hvert fald den hun var opmærksom på.

Vagn Skovgaard-Petersen skriver: »Det nye var, at Hanna Adler ville føre fællesundervisningens princip igennem som et pædagogisk princip i hele skoleforløbet. Forsøget blev en succes. Og eksemplet smittede.«

I forbindelse med almenskoleloven af 1903 udsendtes et cirkulære om undervisningen i statens fællesskoler. En kgl. anordning havde bestemt, at statens højere almenskoler skulle åbnes for piger. Det hed i cirkulæret: »Det ligger i og følger af Fællesskolens Væsen, at man i den saa vidt muligt, og allermost i Barnealderen, altså gennem hele Mellemsskolen, maa stræbe efter at behandle Dreng og Piger ens og stille dem jævnsides. Man skal vænne dem til at betragte sig, ikke som Piger og Dreng, men som Børn, som ganske ligestillede Kammerater, næsten som Søsken; de skulle lære at omgaas jævnt, ligefremt og utvungent med hinanden. Men dette medfører, at man må blande dem med hinanden, saa vidt det kan ske; ... Man vil derfor anse det for heldigst, om de også i Klasserne, i det mindste i hele Mellemsskolens Tid, sad blandede mellem hinanden, helst en Dreng og en Pige ved samme lille bord; ...«.⁵¹

I 1907 havde 5,1 % af klasserne i de kommunale skoler på Frederiksberg fællesundervisning. I de større provinsbyer var det 15,5 %, i de mellemstore 50,2 % og i de mindre 85 %. I landdistrikterne var det 99,7 %. For hele landet, Københavns Kommune ikke medregnet, var det ca. 85 %.⁵² I 1931 havde hovedstaden 16,1 % med fællesundervisning. I de større provinsbyer var det 52,1 %, i de mellemstore 94,1 % og i de mindre 94,7 %. I landdistrikterne var det 100 %. For hele landet, nu medregnet København, var det 83,4 %.⁵³

I 1945 besluttede Københavns Kommune at indføre fællesundervisning, efterhånden som lokaleforholdene tillod det. Efter undervisningsplanen for Gentofte skolevæsen fra 1963 kunne der oprettes drenge- og pigeklasser, hvor særlige forhold gjorde det nødvendigt.

I 1970 bortfaldt bestemmelsen om, at der skulle stå i undervisningsplanen, om undervis-

ningen var fælles for drenge og piger, med den begrundelse, at der ikke længere fandtes særskilte klasser for de to køn, og at det fremsatte lovforslag tilsigtede en ophævelse af ordningen med særlige drenge- og pigefag.⁵⁴

Man kunne formode, at skolen hermed havde overvundet sin 250-årige pietistiske arv på dette punkt. I de senere år er der dog kommet nye røster for en adskillelse, og der er udført forsøg i den henseende.

Afsluttende bemærkninger

Adskillelsen af rige og fattige eller kloge og mindre kloge og af drenge og piger i skolen har en lang historie. Denne historie har virkninger for vort daglige liv. Skolen har afspejlet holdninger i samfundet. Den har også ofte ført an i udviklingen. Det gælder uden tvivl, hvad angår adskillelse af kønnene. Det gælder nok mindre adskillelsen på den anden led. Denne har i reglen været ønsket af lokale magthavere, som så deres interesse i den. Det var ikke de fattige eller de »mindre begavede«.

Større historiske undersøgelser ville være ønskelige. Det ville f.eks. være væsentligt at få undersøgt, hvilke økonomiske og mentale ændringer, der medførte den store bevægelse omkring århundredskiftet fra privat skole til offentlig skole og fra betalingsskole til friskole. Det er ikke nok i almindelighed at pege på industrialiseringen og Socialdemokratiet. Det var også værd at vide, i hvor høj grad skolefolks opfattelser afspejlede almindelige holdninger i samfundet.

Den mere udelte skoles behov for specialundervisning bliver måske mere forståelig på baggrund af tidligere tiders oplevede behov for deling. Former for specialundervisning har også kunnet tjene til udskillelse af børn, der – ikke udtalt, men i realiteten – ansås for mindreværdige. Dette træder stærkt frem i Jens Bjørneboes roman om drengen Jonas.⁵⁵

Det fremgår formentlig, og jeg ønsker da heller ikke at skjule, at min vision af en fremtidsskole er en skole uden disse skel. Jeg er overbevist om, at det vil være til gavn for alle mennesker. Det vil ikke blot være til gavn for menneskers udvikling, at de tvinges til at samarbejde med og tage hensyn til alle slags mennesker. De vil også få bedre faglige kundskaber. Vel at mærke, hvis de ikke blot er sammen, men også indgår i en levende vekselvirkning med hinanden. Det kommer ikke af sig selv. Det er imod traditionen.

Noter

1. Martin Schwartz Lausten: *Kirkeordinansen 1537/39* (Odense 1989), s. 203.
2. Ibid., s. 209-10.
3. L. K. Jensen: *Borger- og Almueskolevæsen i Horsens i Tiden indtil 1818* (Horsens 1936), s. 12.
4. Joakim Larsen: *Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536-1784*, (1916), s. 104.
5. Hans Kyrre og H. P. Langkilde: *Byens Skole. Københavns kommunale Skoles Historie*, (1926), s. 19 og 25.
6. Joakim Larsen, anf.arb. s. 105.
7. L. K. Jensen, anf.arb. s. 14.
8. Ibid. s. 20.
9. Ludvig Holberg: *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729), *Ludvig Holbergs samlede Skrifter*, Femte Bind. Udgivne af Carl S. Petersen, (1920), s. 176.
10. Hans Kyrre og H. P. Langkilde, anf.arb. s. 135-136.
11. Forordning om danske Skoler og Skoleholdere i København af 12. juni 1716, § 10.
12. Instruksen for skolemestrene i rytterdistrikterne af 28. marts 1721, § 1, 2 og 4.

13. Ibid. § 9.
14. Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark, og hvad Degnen og Skoleholderen derfor maae nyde af 23. januar 1739.
15. Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark af 29. juli 1814, Bilage A, Instruktion for Lærerne.
16. Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kjøbstæderne i Danmark, Kjøbenhavn undtagen, af 29. juli 1814, § 2-3 og 69-88.
17. Joh. Hoffmann: Slagelse Borger- og Friskole. Efter 1815. I »Vor Ungdom« 1899, s. 698.
18. J. P. Mynsters *Visitatsdagbøger 1835-1853*. Udg. Bjørn Kornerup. 2. Bd. (1937) s. 125.
19. LAK. Slagelse Rådstue. Indkomne breve, koncepter og diverse dokumenter vedr. borger- og friskolen, navnlig opførelsen af en ny skolebygning. 1841-61.
20. Joh. Hoffmann: *Meddelelser om Slagelse Borger- og Friskole for Skoleaaret 1877-78*, (Slagelse 1878), s. 4-5.
21. Kanc. Circ. ang. Indretningen af højere Borgerskoler i Kjøbstæderne af 10. februar 1838.
22. *Collegial-Tidende*, 1838, s. 150.
23. Ibid. s. 151.
24. Hans Kyrre: *Blade af den københavnske Privatskoles Historie*, (1926), s. 99.
25. J. P. Nielsen: Oprykningen i de københavnske Kommuneskoler. i »Vor Ungdom« 1902, s. 258ff.
26. Sophus Halle: Kræver Vedtagelsen af det nye Lovforslag om højere Almenskoler en Reform af den københavnske Kommuneskole? I »Vor Ungdom« 1903, s. 38.
27. Sophus Halle: Forslag til en ny Læseplan for Kjøbenhavns Kommuneskoler. i »Vor Ungdom« 1904, s. 65.
28. *Det pædagogiske Selskabs Aarsberetning 1903-1904*, s. 36 og 38.
29. Ibid. s. 34-35.
30. H. Chr. Johannessen: Oprykning og »Særklasser« ved Kjøbenhavns Kommuneskoler. I »Vor Ungdom« 1900, s. 345.
31. H. Chr. Johannessen: Inddragelsen af nogle Skoleformer til Fordel for en delvis Heldagsskole. I »Københavns Kommuneskole« 1913, s. 66.
32. Ibid. s. 67.
33. J. C. Jensen: Klassedelingen i de større Byers Kommuneskoler. I »Vor Ungdom« 1900, s. 77-78.
34. Holten Lützhöft: Oprykningen i de københavnske Kommuneskoler. I »Vor Ungdom« 1902, s. 488-89.
35. Johs. Jeppesen: *Enhedsskole og differentiering* (1970). Utrykt specialeopgave. Findes på Institut for dansk Skolehistorie. S. 44, 56 og 70.
36. J. C. Jensen: Mere om klassedelingen. I »Vor Ungdom« 1901, s. 102ff.
37. Victor Kuhr: *Det pædagogiske System i Comenius' Didactica Magna* (1912), s. 203-04 og 223.
38. Herman Trier: *Pædagogiske Strejflys*. i »Vor Ungdom« 1879, s. 34-35.
39. *Københavns Kommuneskole*, 1913, s. 67.
40. Vagn Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati* (1976).
41. Georg Bruun: Skolens Enhed. I »Vor Ungdom« 1901, s. 532ff.
42. H. Chr. Johannessen: En koncentrisk Skoleplan for Enhedsskolen med særligt Henblik paa Kjøbenhavn. I »Vor Ungdom« 1902, s. 12ff, og Kommuneskolerne og de højere private Skoler i Kjøbenhavn, ibid. s. 441ff.
43. K. Kroman: *Om Maal og Midler i den højere Skoleundervisning*, (1886), s. 261, 280 og 287.
44. Ibid. s. 18ff og 30.
45. Henning Bregnsbo: *Kampen om skolelovene af 1958*, (Odense 1971), s. 52.
46. Vagn Skovgaard-Petersen, anf.arb. s. 82.
47. *Folketingstidende. Tillæg A*, 1955-56, sp. 145.
48. *Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. februar 1919 nedsatte Skolekommission*, 1-91. Møde (1920), s. 334.
49. Vagn Skovgaard-Petersen, anf.arb. s. 89-93.
50. Jens Vibæk: Hanna Adlers ungdom. I *Hanna Adler og hendes skole*, (1959), s. 67-69. Jf. Hans Priemés artikel nedenfor s. 229ff.
51. Cirk. om Undervisningen i Statens Fællesskoler for Dreng og Piger af 31. juli 1903.
52. *Statistiske Meddelelser*. Fjerde Række. Tre og tredivte Bind. Andet Hæfte. Folkeskolevæsenet m.m. udenfor København i Aaret 1907. (1910). S. 132-33.
53. *Statistiske Meddelelser*. 4. Række, 94 Bind. 1. Hæfte. Børneskolen i Aarene 1927-1931 (1934). S. 12-13, 30 og 76.
54. *Folketingstidende. Tillæg A*. 1969-70. Sp. 2796.
55. Jens Bjørneboe: *Jonas. Roman*. (Oslo 1955).